

КАРТИНАТА НА КИТАЙ В СРЕДНОВЕКОВНИЯ ЮЖНОСЛАВЯНСКИ ТЕКСТ „ЦАРСТВОТО НА ПОП ЙОАН“

Лилия Илиева

THE PICTURE OF CHINA IN THE MEDIEVAL SOUTH-SLAVIC TEXT “THE KINGDOM OF PRESTER JOHN”

Liliya Ilieva

Abstract: *The paper describes the South-Slavic version of the medieval legend about the “Kingdom of Prester John”, legendary Christian ruler of the East. It is believed that this legend is the only European text about the far East before Marco Polo's book. A fragment of the text sheds light on some cultural realities related to China, such as the silk production and mining of asbestos*

Keywords: *Medieval South-Slavic text; Prester John; China; silk; asbestos*

Добре е известно, че в Средновековна Европа е бил широко разпространен един текст, който дава сведения за отдалечените райони на Азия и който се смята за първата информация в Европа за Китай преди книгата на Марко Поло. Произходът на текста е свързан с надеждата, че някъде далече на Изток има голямо и мощно християнско царство, което ще помогне на европейските християни срещу настъпващите мюсюлмани. Това царство, според легендата, е управлявано от свещеник християнин, известен като Презвитер Йоан. Марко Поло е един от европейците, които са търсели връзка с легендарния презвитер, за когото е разказал в глави 65–68 на своето знаменито съчинение. Според неговото описание, държавата на Презвитер Йоан е разбита от Чингиз хан. С пълно право се смята, че търсенето на контакт с легендарното християнско царство далече на Изток е изиграло важна роля в установяването на европейските контакти с Китай. Макар легендарният владетел да легитимира държавата си като „Трите Индии“, несторианската връзка, както и някои особености на описанието, насочват и към териториите на Китай – знанието за Китай и Индия е било недиференцирано. На въпроса за текста на „писмото“ като стимул за търсенето на контакти с далечния изток е посветено и специално изследване от де Рашевилц (1972).

Възникването на легендата за това царство, управлявано от цар свещеник, „Презвитер Йоан“ се свързва с началото на кръстоносните походи, т. е. – от края на XI в. до към XIII век. На този текст са поветени многобройни изследвания в науката; последният значителен труд е на австралийския изследовател Киган Брюър (2015), където са приведени основните версии и се обобщава и информацията за източниците на текста, с библиография за разпространението на текста. Авторът сочи, че най-малко 469 ръкописни версии на латински и на различни европейски езици, като първоначално текстът е възникнал на латински език и са известни няколко латински версии (стр. 319), като от данните му може да се направи изводът, че латинските ръкописни версии са най-малко 234.

Самият текст представлява „писмо“, което уж е изпратено от Презвитер Йоан до византийския император Емануил Комнин (1143–1180), но засега текст на гръцки език не е известен. В писмото „Презвитер Йоан“ е представен като най-велик владетел (на „трите Индии“), чиито земи са далече на изток, а в писмото са описани техните огромни богатства. Той е представен като християнски владетел, което изследователите свързват с разпространението на християнството от т. нар. Несторианска църква далече на Изток. Едно известно свидетелство за разпространението на несторианството в Китай е известната Несторианска плоча, издигната по времето на Династия Тан в 781 г., според текста на която несторианската църква е била призната от император Тайдзун от мисионери, които са дошли от „Da Qin“ (大秦, означение на източните предели на Римската империя в старите китайски източници) по време на деветата година от властта на император Тайдзун, т. е. – през 635 г. Самото християнство в Китай по време на Танската династия също е наричано „Римско учение“ (大秦景教) и това е и съвременният термин за несторианството в езика. В Дунхуанските пещери Могао (莫高窟), запечатани в 1000 година, са открити създадените между 635 и 1000 година християнски текстове на китайски език, издадени и коментирани напоследък и в Китай (срв. Ли 2002).

През Средновековието текстът за легендарното далечно християнско царство на Презвитер Йоан се е разпространявал и между славянските народи. Изнесени са данни за 47 преписа на „старославянски“ (Брюър, цит. съч.). Този текст е представен и в старите южнославянски литератури, вероятно – в превод от латински. Върху тях има немалко литература и те се изследват отдавна (ср. Сперански 1930). Но съдбата на текста в южнославянска среда е слабо проучена и дори – почти неизвестна, макар че още през 1893 г. той е спрял вниманието на руския учен В. М. Истрин (Истрин 1893). Причината за това е, че, за жалост, не съществува каталог

на средновековните южнославянски текстове и много от тях, които биха предствавявали интерес за европейската наука и дори – за китаистиката, са останали неизвестни.

Южнославянският текст на събинението за Презвитер Йоан е включен в един ръкописен сборник от XV век, съхраняван в Националната библиотека в София под сигнатура 771 (381), който съдържа различни текстове. Известен е под името „Софийска илюстрирана Александрия“ и е издаден фототипно през 1987 г. в Белград като съвместно издание на Народната библиотека на Сърбия и Софийската Народна библиотека „Кирил и Методий“ (срв. Александрия 1987). Писан е от двама преписвачи. Този, който е написал текста на писмото, е написал и няколко други текста, основният от които е текстът на Романа за Александър Македонски (този текст е т. нар. Александрия, по която носи името си и сборникът, макар той да съдържа и други текстове). Текстът е на езика, на който пишат по това време българските и сръбските книжовници, в правописно отношение спада към сръбската школа (пише се само една ерова буква, Ђ). Тъй като езикът, на който се пише, е бил един и същ, едни и същи ръкописи са циркулирали свободно между българи и сърби както през XV век, така и преди това и след това. Текстът започва от лист 195 и свършва на обратната страна на лист 200, т. е. – изписан е на 12 страници.

В този доклад ще се спра на едно от сведенията, приведени от легендарния „Поп Йоан“ по текста на т. нар. „Сръбска Александрия“. То предава фрагмент от латинския текст на писмото, в който се говори, че в някои провинции на царството има „червеи, които на нашия език се наричат саламандри“ (sunt vermes qui lingua nostra dicuntur salamandrae). По-нататък се казва, че тези червеи не могат да живеят извън огъня и те произвеждат нишка, която е като тази на червеите, които произвеждат коприната. От тях се правят дрехи, които се чистят, като се хвърлят в огъня (целият латински фрагмент е приведен у Лауфер 1915, 371).

В сведениято, съдържащо се в нашия южнославянски текст, се дават по един объркан и легендарен начин сведения за две стари културни реалности, характерни за Стария Китай и познати в Европа значително по-късно: коприната и азбеста. Текстът е на обратната страна на лист 199 в сборника и в превод на съвременен български език гласи: .

Имаме червеи, които живеят в огъня. А ако са извън огъня, те умират. И те точат нещо, каквото е и коприната. И от това се правят нашите ризи. А когато нашите ризи се изцапат, то те се хвърлят в огъня. И пак стават чисти. Имат най-чист небесен блясък. Не както от този свят. Събира се от [червеите] три пъти в годината. Да не би да се умножи броят им и да попадне при обикновените хора.

Както се вижда, тук липва означението „саламандри“, но е ясен паралелът с добиването на коприната от „червеи“. Добиването на коприна от „червеи“ и използването ѝ за направата на облекло без съмнение отвежда към добива на коприна от копринените буби. Самите те, наречени в текста „червеи“, са с приписано легендарно свойство – живеят в огъня, а извън него – умират. Направените от техните нишки ризи имат „най-чист“ и „небесен“ блясък, те са от друг свят. Коприната, с нейния блясък, е била материя, която е удивлявала хора, които са я виждали за първи път.

В значението „коприна“ в този текст е използвана старинната дума *ШИДА*. По времето, когато е създаден текстът, коприната е била позната във Византия. По данни на византийския автор от шести век Прокопий Кесарийски, нейното добиване става достъпно за византийците по времето на император Юстиниан именно благодарение на християнски монаси, без съмнение – от несторианския клон. Авторът пише: „Към същото време дойдоха от Индия няколко монаси и като дадоха удовлетворение на император Юстиниан, че ромеите няма повече да се налага да купуват коприна от персите, те обещаха при аудиенцията при императора да предоставям материали за производството на коприна, така че повече да не се налага на ромеите да търсят такива сделки със своите врагове персите, нито пък със някакви други хора. Те казаха, че са били преди това в Серинда, за която казват, че е район, посещаван от хората от Индиите, и там те са изучили съвършено изкуството за добиване на коприна“. По-нататък Прокопий разказва, че те съобщават, че коприната се добива от някакви червеи, които не могат да се пренесат живи, но които лесно могат да се добият от семената им, ако се държат на топломоносите се върнали в Индия, донесли яйца, от които чрез метаморфоза се излюпили червеи, хранени с черничевы листа и т. н. (Прокопий 1965: 244 – 245).

В нашия текст за Презвитер Йоан обаче става дума за особен вид коприна – в текста стои „точат нещо, каквото е и коприната“. Една от причините е, че в текста всичко, описано за царството на Презвитер Йоан, трябва да е изключително – става дума за коприна с изключително качество. Втората причина е сместването на коприната като материал и нейното добиване с друг материал и неговото добиване, азбеста. Изясняването на тайната за неговото получаване, която през Средновековието е изглеждала така сходна с начина за добиване на коприната, също е свързана с Китай.

На историята на азбеста във връзка с вярванията за него, които са възникнали в еинистичния свят, е посветена използваната и до днес като най-изчерпателно изследване студия на известния ориенталист Б. Лауфер (1915), отпечатана в най-известното синологично списание *Toung Pao*. Той

използва „азбест“ като още понятие, което включва фиброзно състояние, в което се намират различни минерали. С други думи, става дума за нишки с минерален произход, които се използват за тъкъни. Най-ценното свойство на азбеста е, че той не се топи, благодарение на високото съдържание на магнезий във всичките му разновидности (Лауфер 11915:301). В резултат на това негово свойство, тъканите, изработени от азбест, не горят, но могат да се чистят, като се поставят в огън. Още Страбон е отбелязал, че от такъв материал са се правели кърпи, които, ако са замърсени, са се хвърляли в огъня и са изваждани от там чисти (цит. от Лауфер, стр. 302). Лауфер показва, че запознанството на китайците с азбеста става чрез стари културни връзки с Романския изток, които датират от времето след новата ера. Същевременно, посочването на даровете, които са получавани от „Западния район“ (西域, територии, които са главно в днешните западни райони на съвременен Китай) влючват и дрехи от азбест.

Легендата за същества, които живеят в огъня, а извън него – умират, е изложена като природен факт още в труд на Аристотел (384–322 пр. н.е.). Според този текст, на остров Крит са се срещали същества, които живеят само в огъня, а извън него – умират, по-големи от едри мухи и с къси крила, наречени саламандри; Б. Лауфер привежда и мнението на изследователите, които смятат този пасаж за противоречащ на позитивното мислене на Аристотел и за по-късна вставка в неговия текст. По-нататък легендата за „саламандрите се споделя от различни автори, като се променя и техният външен вид – те се представят като подобни на лисица, а азбестът се добива от тяхната козина. Преобладава обаче схващането, че те са вид космати гущери.

На това погрешно схващане се противопоставя чак Марко Поло, който нарича самия азбест „саламандър“. В Китай при тюрките той успява да научи какъв е произходът на азбеста. Той разучава как се добива азбестът и че в Рим папата има платно от азбест, което му е подарено от Великия Каан. По-нататък, като взема предвид данните на Марко Поло, известният ватикански учен от XVII век Атанасий Кирхер стига до извода, че саламандрите не съществуват. Така практическото знание, получено от Марко Поло в Китай, е спомогнало за развитие на европейската наука, която се е освободила от легендарния възглед за произхода на азбеста. Както показва Б. Лауфер обаче, това практическо знание не е било взето под внимание от самите китайски учени, които дълго след това подължават да се придръжат към легендарния произход на веществото.

Южнославянският сборник, известен като „Сръбска Александрия“, е изключително ценен с оглед на изследванията върху следновековното познание на българите и сърбите за Далечния Изток. В случая текстът е

дошъл от европейския Запад и е интересен и като свободен и преработен превод от латински. Много ценна информация може да се получи и от самия Роман за Александър, популярен и в цяла Европа, дал условното название на сборника в науката. Но веднага след текста с писмото на Презвитер Йоан следва друг, гадателен текст, в който се описва метод на гадаене, удивително сходен с гадателната система „И дзин“. На това четиво посветих една своя стара статия (Илиева 1995), но смятам, че с нея, както и с този доклад, само отворя една проблематика, която, надявам се, ще привлече вниманието на млади изследователи у нас.

БИБЛИОГРАФИЯ

Александрия 1987: Софијска илустрована Александрида. Фототипско издание. Београд, 1987.

Брюер 2015: Brewer, Keagan. Prester John: The Legend and its Sources, Crusade Texts in Translation, 27. Farnham, Surrey, and Burlington, VT: Ashgate Publishing, 2015.

Илиева 1995: Илиева, Лилия. Китайската гадателна книга „И дзин“ и един южнославянски ръкопис – В: *Балканстичен форум* 1995, 3.

Истрин 1893: Истрин, Василий Михайлович. Сказание о Индейском царстве. – В: Древности. Труды славянской комиссии императорского Московского археологического общества. Москва, 1895, т. 1, с. 1 – 75 (отделно издание: Москва, 1893).

Лауфер 1915: Bernhold Laufer. Asbestos and salamander. An essay in Chinese and Hellenistic Folklore. – В: *Toung Pao* 16, ser. 2, 1915.

Ли 2002: Ли Li Tang, A Study of the History of Nestorian Christianity in China and Its Literature in Chinese: Together With a New English Translation of the Dunhuang Nestorian Documents (2002), Frankfurt and New York, Peter Lang Publishing, 2002.

Прокопий 1965: Procopii Caesariensis Historiarum Temporis Sui Tetras Altera. De Bello Gothico, trans. Claudius Maltretus (Venice, 1729), Lib. IV, cap. XVII, p. 212; reprinted in Roy C. Cave & Herbert H. Coulson, eds., A Source Book for Medieval Economic History, (Milwaukee: The Bruce Publishing Co., 1936; reprint ed., New York: Biblio & Tannen, 1965), pp. 244 – 245.

де Рашевилц 1971: de Rachewiltz Igor. Prester John and Europe's Discovery of East Asia. `Canberra, 1972. – (The 32nd G. E. Morrison Lecture in Ethnology; 1971).

Сперански 1930: Сперански: Сперанский Михаил Несторович. Сказание об Индейском царстве. – В: Известия по русскому языку и словесности, 1930, т. 3, кн. 2, с. 369 – 464.